

ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНЕ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ

В ІСТОРІЇ ТА ТЕОРІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ

Постановка проблеми у загальному вигляді... Роль самовдосконалення педагога як для досягнення вершин професіоналізму, підвищення результативності педагогічної діяльності, так і для забезпечення ефективної самореалізації в професії, обумовлює значне посилення уваги вчених до цього складного явища, що досить неоднозначного трактується в історії та теорії педагогічної думки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... В наукових дослідженнях підкреслюється діалектична єдність особистісного та професійного аспектів самовдосконалення (І.Донцов, В.Лозовий, В.Тертична та ін.), обґрунтовується зв'язок самовдосконалення з творчістю, суб'єктністю, самореалізацією людини (М.Бердяєв, В.Губін, А.Маслоу, В.Соловйов, С.Франк, Е.Фром та ін.), виявляється співвідношення об'єктивного і суб'єктивного, виховання й самовиховання, освіти й самоосвіти, а також педагогічного керівництва останніми (С.Єлканов, С.Ковальов, О.Кочетов, О.Малихін, Л.Рувінський та ін.), висвітлюється проблема особистісного та професійного розвитку вчителя в системі педагогічної майстерності та творчості (Н.Гузій, І.Зязюн, В.Кан-Калик, Н.Кічук, Ю.Кулюткін, М.Лазарев, Л.Мітіна, С.Сисоева та ін.).

Формулювання цілей статті... Наявна багатогранність висвітлення самовдосконалення педагога спонукає до глибокого аналізу основних підходів видатних педагогів минулого і сучасних вчених до його розуміння і визначення та обумовлює вибір мети представленої роботи: дослідити особливості наукової інтерпретації феномена самовдосконалення вчителя-вихователя в історії та теорії педагогічної думки.

Виклад основного матеріалу дослідження... В історії педагогічної думки накопичено багатий досвід осмислення професійно-педагогічного самовдосконалення як багатогранного феномена, різні грані якого висвітлюються ще в роботах педагогів-класиків, які задають орієнтири його сучасного вивчення. Так, важливість постійного самовдосконалення педагога розкривається у педагогічній спадщині Дж.Локка, який наголошував на тому, що вихователь має спершу сам виховати себе, адже "власна поведінка вихователя ні в якому разі не повинна суперечити його вказівкам, якщо тільки він не хоче зіпсувати дитину". Я.Коменський у відомих "Законах для вчителів" закликав кожного педагога серйозно ставитись до вдосконалення своєї майстерності, до постійного поглиблення своїх знань, адже "просвітителям людства соромно стояти нижче працюючих ремісників", досягнення ж мистецтва навчання, на думку видатного педагога, ґрунтується на самоосвіті та невпинній роботі вчителя над собою. До проблеми роботи вчителя над собою звертався і відомий український педагог-мислитель Г.Сковорода, який бачив у цьому провідний шлях досягнення майстерності в освітній справі, а тому проголошував принцип: "Довго учись сам, якщо хочеш навчати інших". Осмислюючи педагогічну дію як мистецьку, творчу, Й.Песталоцці вказував на необхідність постійного удосконалення вчителем своєї роботи на основі творчої ініціативи та самостійного "оживлення" й розвитку тих рідкісних педагогічних задатків, які він має від природи.

Перші спроби визначення провідних цілей і напрямків самовдосконалення учителя-вихователя містяться в працях видатного німецького педагога А.Дістервега, який переконливо стверджував: "якщо людина обрала справу виховання й освіти своїм життєвим покликанням, то для неї задача виховання протягом життя набуває ще більш високого значення", оскільки педагог "повинен не тільки виховати і довести до досконалості самого себе, він повинен виховати й інших". Підкреслюючи, що "освіта ніколи і ніде не є чимось скінченим і завершеним", він наголошував на важливості продовження її і після закінчення будь-якого навчального закладу, "учитель учителів" ставив питання про неперервність педагогічної освіти, а самоосвіту вважав важливим фактором і суттєвою передумовою розкриття творчого потенціалу педагога. Серед "правил" А.Дістервега для вихователя особливого значення набули такі: "будь сам вихованим, адже ніхто не може дати іншому того, чого не має сам"; "прагни до самоосвіти навіть тоді, коли працюєш над освітою інших"; "нехай школа буде школою для самого тебе; нехай все життя, будь-яка обставина і положення спонукатиме до твого власного виховання й освіти", адже учитель "лише до тих пір здатен насправді виховувати і навчати, доки сам працює над своїм власним вихованням і самовихованням".

Глибокого осмислення проблема самовдосконалення педагога набула у вітчизняній освітній традиції. Л.Толстой, вважаючи самовиховання самою "могутньою зброєю", що надана особі для досягнення впливу на інших людей, вказував на необхідність "вихователям не припиняти виховувати себе", сутність же справжньої педагогічної творчості вбачав у прагненні вчителя до досконалості – завжди такої бажаної і постійно недосяжної. К.Ушинський і М.Пирогов, стверджуючи, що "у вихованні все повинно ґрунтуватись на особі вчителя",

наголошували на значущості особистісного вдосконалення вчителя як важливого чинника ефективності його педагогічної праці та професійного зростання, а також підкреслювали, що педагог існує як спеціаліст допоки сам учиться, й націлювали учителя на безперервну самоосвіту, на опанування педагогічної літератури, яка рятує його діяльність від "впертої однобічності" та підносить до рівня мистецтва.

Безліч цінних ідей і практичних рекомендацій учителю-вихователю щодо його роботи над собою напрацьовано видатними українськими педагогами того часу. Не випадково Г.Ващенко називав справжнього педагога "вічним студентом у кращому розумінні цього слова", Т.Лубенець же підкреслював, що педагогу самому дуже важливо уміти впливати на свою особистість, вдосконалювати її, а Я.Чепіга, досліджуючи проблему самовиховання учителя, вказував, що учителю необхідно в першу чергу розвивати уміння управляти собою, організувати свою педагогічну працю, досягати "...висоти загальнолюдських чеснот, безупинною працею виховати себе, поліпшити й удосконалити свої здібності та виробити власний характер і волю".

Значного просування в науковому осмисленні проблеми професійно-педагогічного самовдосконалення було досягнуто педагогами-просвітниками (М.Корф, С.Миропольський, М.Рубакін, С.Русова, Я.Чепіга), які визнавали самовдосконалення вчителя тією творчою силою, яка відкриває в його праці невичерпне джерело професійного зростання, застерігає від рутини та відсталості. Ними розкрито сутність самовдосконалення педагога як складного гетерогенного процесу, що базується на гармонійному поєднанні самоосвіти й самовиховання та передбачає цілий комплекс дій педагога по самопізнанню ("Я" – у своєму уявленні) і взаємопізнанню ("Я" – в оцінці людей), визначенню мети, завдань, умов, складанню програм самоосвіти, вибору форм і методів самовдосконалення, найбільш ефективними серед яких є самоспостереження, ведення щоденників (журналів), спостереження за дітьми, педагогічні бесіди, взаємне відвідування уроків колег, опрацювання літератури тощо [6, с.13].

В умовах піднесення педагогічної думки на початку ХХ ст. під впливом ідей створення "нової школи", виховання "нового" педагога теорія професійно-педагогічного самовдосконалення суттєво збагатилась ідеями творчого педагогічного пошуку, дослідження як провідного фактору професійного зростання учителя-вихователя. Спроби педагогів-реформаторів на чолі з С.Шацьким вдосконалити школу "через реформу вчителя" актуалізували проблему виховання учителя-дослідника, здатного шляхом постійного педагогічного пошуку (як основи його професійної творчості і самовдосконалення) досягти покращення шкільної практики. Визнання провідної ролі самоосвіти вчителя у його професійному становленні й зростанні, обумовило активний пошук шляхів "пробудження" цього прагнення у майбутніх педагогів. Разом з тим, підкреслюючи важливість розвитку професійно значущих якостей, підвищення майстерності учителів, вказується на необхідність поєднання їх професійної освіти й самовиховання. Так, П.Блонський застерігає педагогів від надмірного захоплення підвищенням власної ерудованості та наголошує, що вчитель має бути "не всезнайкою, не енциклопедичним словником, а Сократом". Визнається потенційна незавершеність підготовки вчителя-вихователя, в результаті чого, як стверджує М.Рубінштейн, справжнім педагогом стає лише той, хто "сам учиться" і "сам шукає".

Високі вимоги до особистості вчителя-вихователя, його постійного професійного самовдосконалення ставить і А.Макаренко, який підкреслює необхідність учителю бути завжди організованим, підтягнутим, ввічливим, культурним, щоб власним прикладом спонукати вихованців до невинного особистісного зростання. Фундатор досліджень педагогічної майстерності стверджує, що вона не вимагає якогось особливого таланту, а досягається виключно невтомною працею над собою; їй треба вчити, як вчать музиканта, лікаря, вона зростає з накопиченням досвіду, з розширенням педагогічних знань і розвитком професійно значущих якостей в процесі самовдосконалення педагога. Розвиваючи цю думку, В.Сухомлинський зазначає, що "стає майстром педагогічної праці найшвидше той, хто відчув у собі дослідника", адже нові педагогічні ідеї стимулюють учителя-вихователя аналізувати власну діяльність, породжують прагнення шукати свої неповторні рішення, творчо втілювати задуми в реальний навчально-виховний процес і цим забезпечують професійне зростання педагога. Особливу роль у самовдосконаленні учителя-вихователя відіграє книга – "невичерпне джерело знань, що живить творчу педагогічну діяльність". Акцентуючи увагу на неподільності самовдосконалення і творчості учителя-вихователя, видатний педагог-гуманіст закликає учителів бути не просто "споживачами" педагогічних знань, а дослідниками й раціоналізаторами. Наголошуючи на величезних можливостях впливу творчої праці в колективі однодумців на професійне зростання кожного окремого учителя, В.Сухомлинський на практиці доводить важливість поєднання індивідуального і колективного самовдосконалення педагогів.

В спадщині видатних педагогів-класиків, що стала суттєвим внеском у розвиток теорії професійно-педагогічного самовдосконалення, переконливо доводиться виключна роль роботи учителя над собою для досягнення високої якості педагогічної праці й ефективності навчально-виховного процесу, започатковується науково-практичне вивчення проблеми самовдосконалення педагога й закладаються основні напрямки наукового пошуку відповідно до виділених провідних шляхів професійного самовдосконалення, серед яких виділяються як провідні *самоосвіта*, що спрямовується на розширення та поглиблення професійного світогляду учителя-вихователя, підвищення його професійної компетентності, збагачення педагогічної діяльності новими розробками в галузі педагогічної теорії та практики (П.Блонський, Г.Ващенко, А.Дістервег, К.Ушинський та ін.),

самовиховання, в якому здійснюється розвиток професійно значущих рис та якостей педагога, саморегуляція його професійної поведінки й діяльності (Дж.Локк, Т.Лубенець, А.С.Макаренко, Т.Маркар'ян, М.Пирогов, Я.Ф.Чепіга та ін.), та *творча дослідницька діяльність*, в якій народжується й реалізується творча індивідуальність педагога (В.Сухомлинський, Л.Толстой, С.Шацький та ін.).

Розвиваючи ідею про інтегративну сутність самовдосконалення, сучасні педагоги-науковці досліджують такі його більш традиційні складові, як *самоосвіта* (Ю.Калугін, К.Левітан, І.Наумченко, К.Нефедова, В.Скнар, Г.Серіков, П.Підкасистий, А.Усова, Ю.Кулюткін, Г.Сухобська та ін.) й *самовиховання* (С.Єлканов, О.Кучерявий, В.Кучинський, О.Лебедев, К.Левітан, Л.Мнацаканян, Л.Рувінський, П.Семенов, З.Сепчева, К.Тихончук, Д.Фельдгон, А.Яций), та виявляють їхні провідні механізми й етапи, передумови й принципи успішної реалізації, а також особливості взаємозв'язку. В контексті гуманістичних ідей педагогіки і психології суб'єктності започатковується вивчення й такого специфічного новітнього напрямку самовдосконалення, як *самоактуалізація* (Е.Долінська, В.Калошин, К.Кальницька, А.Романовський та ін.), в якій відбувається творче самовираження педагога і, разом з тим, його професійне зростання.

Усвідомлюючи багатогранне значення професійного самовдосконалення педагога, дослідники визначають його різнопланово: як *функцію* професійно-педагогічної діяльності (Т.Таланчук, К.Левітан, В.Сластьонін, Н.Кузьміна), *напрямок* педагогічної творчості (С.Сисоева, Р.Скульський), головну *ознаку* високого рівня творчої діяльності (І.Раченко), провідний *чинник* удосконалення навчально-виховного процесу (Р.Скульський, В.Хомич), *основу* професійного розвитку педагога (Ю.Лобейко, Л.Мітіна), *засіб* його неперервного професійного зростання (Т.Тихонова), головний *шлях* наближення педагога до ідеалу (Е.Панасенко), підвищення професійної майстерності (О.Чорноусова), педагогічної культури (Р.Скульський), основний *спосіб* набуття і збереження професіоналізму (Н.Гузій, О.Дубасенюк, А.Маркова, П.Харченко, В.Хомич), головний *спосіб* досягнення педагогом власного акме-, "розгортання особистісних і професійних рис" (Л.Маркелова), *спосіб* і наслідок становлення педагога як суб'єкта особистісно-професійного розвитку (О.Пехота), *форму* прояву суб'єктної сутності педагога (О.Пехота), а також інтегральний *показник* професійної компетентності (Л.Маркелова), *критерій* професіоналізму вчителя (А.Маркова), *складову* професіоналізму (І.Багаєва), *компонент* професіоналізму діяльності (О.Дубасенюк, Л.Маркелова), важливе особистісне *новоутворення* на етапі зрілості (А.Деркач, Л.Орбан), *ознаку* педагогічної креативності (С.Сисоева), провідну особистісну *якість* педагога-професіонала (Н.Кузьміна), що відображається в професіограмі учителя (В.Сластьонін) та ін.

Як видно, одні дослідники акцентують на важливості самовдосконалення педагога для підвищення якості професійно-педагогічної діяльності, інші ж – для особистісно-професійного зростання вчителя, відповідно до чого у науковій інтерпретації професійно-педагогічного самовдосконалення виділяються два основні підходи, умовно названі нами як діяльнісно-забезпечувальний та особистісно-розвивальний.

Представники *діяльнісно-забезпечувального* підходу (О.Борденюк, С.Єлканов, Б.Киндратюк, К.Левітан, Л.Мнацаканян, Л.Рувінський, Р.Скульський та ін.) наголошують на функціональному аспекті професійно-педагогічного самовдосконалення та висвітлюють його як *допоміжний* напрямок професійної діяльності педагога, що має забезпечити її високу ефективність шляхом самостійного підвищення учителем-вихователем власної кваліфікації, педагогічної майстерності, професійної культури. Професійно-педагогічне самовдосконалення аналізується науковцями у контексті питань якості навчально-виховного процесу, безперервної освіти й навчально-методичної роботи педагогів та визнається однією з головних "особливостей" педагогічної професії, адже "учитель – це той, хто постійно вчиться, уміє аналізувати свої дії та вчинки, ..." [2, с. 82], проте осмислюється дещо звужено – як "головний засіб самоконтролю й самокорекції професійної діяльності" [1, с. 15-16], особистісний же розвиток педагога як професіонала набуває дещо другорядного значення. Основний вектор руху в процесі самовдосконалення проходить від "Я-реального" до "Я-ідеального" педагога в межах соціально заданих вимог до його особистості й професійної діяльності та "детермінується переважно протиріччям між вимогами професійної діяльності і можливостями та здібностями особистості, індивідуальним стилем діяльності і спілкування, досвідом роботи" [3, с. 31-32].

Головними формами самовдосконалення вважаються самоосвіта й самовиховання педагога, що складають на думку вчених його основний зміст та задають провідні напрямки дій по самовдосконаленню. Так, професійна *самоосвіта* педагога як "добровільна, активна, цілеспрямована, генеративна, саморегульована, особистісно і професійно значуща діяльність" (В.Шаронова) забезпечує отримання і поглиблення знань (Г.Бичкова, С.Лебедев), розвиток інтелектуальних якостей та розумових здібностей (О.Кочетов, Л.Рувінський), удосконалення наявних знань чи набуття нових з метою досягнення бажаного рівня професійної компетентності (М.Заборщикова, В.Новиков), "високоєфективне, творче вирішення професійно-педагогічних задач та особистісне самовдосконалення" (С.Боровська), "творче вивчення досвіду інших, пошук нових ідей, способів і прийомів роботи, аналіз і узагальнення власного досвіду і високоєфективне, творче вирішення професійно-педагогічних задач" (І.Чемерилова). Завдяки самоосвіті педагог реалізовує власні пізнавальні інтереси та потреби, розвиває інтелектуальні та особистісні якості.

Професійне самовиховання педагога як активна, цілеспрямована діяльність по систематичному формуванню у себе професійно значущих рис і якостей "передбачає свідому роботу по розвитку своєї особистості як професіонала: адаптування своїх індивідуально-неповторних особливостей до вимог педагогічної діяльності, постійне підвищення професійної компетентності і неперервний розвиток соціально-моральних та інших властивостей особистості" [7, с. 65], багатопланову діяльність по самопізнанню, самоаналізу, самоконтролю, самозвіту, самонаказу, самопереконанню, самовправлянню, самонавіюванню та ін. і є однією з умов задоволення його потреби зайняти гідне місце в суспільстві, досягти вершин педагогічної майстерності.

Разом з тим, вчені підкреслюють, що самовдосконалення педагога не зводиться до простого поєднання його професійної самоосвіти й самовиховання та є якісно іншим і складнішим процесом. Якщо самоосвіта й самовиховання педагога передбачають самостійне оволодіння необхідними знаннями, уміннями та формування професійно-значущих якостей, то самовдосконалення забезпечує "поглиблення та розширення" вже набутих учителем знань, удосконалення, зростання, становлення, інтеграцію та реалізацію сформованих умінь та якостей, "подальше посилення вольових якостей і стабілізацію характеру", а також розвиток педагогічного мислення, свідомості та самосвідомості, інтегративних якостей, характеристик педагога, таких як "спрямованість, компетентність, емоційна та поведінкова гнучкість" та ін.

Самовдосконалення ж педагога у такому підході висвітлюється переважно як суспільно значуще й зовнішньо детерміноване явище. Забезпечення успішного функціонування в професії та досягнення ефективного рольового статусу в навчально-виховній взаємодії визначаються провідними цільовими орієнтирами професійного самовдосконалення педагога, їх реалізація значною мірою обумовлюється таким соціальними факторами як нормативність суспільних вимог до вчителя та його діяльності, зовнішня організація і керівництво з боку усіх управлінських структур освіти самовдосконаленням кожного педагога. Вагомим стимулом у роботі педагога над собою вважається праця в колективі одноступенів, спільна творчість учителів та їх взаємодопомога у справі підвищення педагогічної майстерності кожного.

Представники особистісно-розвивального підходу (В.Андреев, Н.Кузьміна, Л.Маркелова, Л.Мітіна, О.Пехота, В.Тертична, Т.Тихонова, П.Харченко та ін.) вважають самовдосконалення провідним напрямком професійної активності учителя-вихователя, що забезпечує, перш за все, особистісне зростання педагога й сприяє його ефективній самореалізації в професії. Самовдосконалення учителя-вихователя розглядається переважно в контексті таких явищ і феноменів, як педагогічна творчість (І.Гуткіна, Є.Левчук, Н.Нестерова, І.Раченко, С.Сисосва та ін.), професіоналізм педагога (Н.Гузій, І.Багаєва), професійна компетентність вчителя (А.Маркова), його професійний розвиток-саморозвиток (В.Андреев, В.Кан-Калик, Л.Мітіна, О.Мороз, О.Орлов, О.Пехота, П.Підкасистий, В.Семиченко та ін.), акмеологічний розвиток педагога (А.Деркач, Н.Кузьміна, Ю.Лобейко, Л.Маркелова та ін.).

У руслі сучасних гуманістичних тенденцій в педагогіці, що окреслюють проблему становлення учителя-вихователя як суб'єкта власного професійного розвитку, спрямованого на актуалізацію творчого потенціалу й досягнення акме-вершин особистісного і професійного зростання, принцип саморозвитку, що обумовлює здатність особистості "перетворювати власну життєдіяльність в предмет практичного вдосконалення" [4, с. 89], покладається в основу професійного розвитку педагога. Модель професійного розвитку-саморозвитку протиставляється моделі адаптивної поведінки в професійній діяльності: на відміну від простого функціонування у професії (що проходить стадії адаптації, становлення і стагнації) окреслюється стратегія і тактика професійного розвитку-саморозвитку педагога (що передбачає три стадії перебудови особистості: самовизначення, самовираження і самореалізацію) (Л.Мітіна). Самовдосконалення ж як головний особистісний чинник професійного зростання педагога розглядається переважно в контексті професійного розвитку-саморозвитку та здебільшого ототожнюється з ним.

Проте саморозвиток педагога є значно ширшим процесом, що також має інтегративний характер, але реалізується як у свідомо визначених і цілеспрямовано здійснюваних формах (самовиховання, самовдосконалення), так і у стихійних, неусвідомлених формах (наслідування, гра, адаптація та ін); поєднує як позитивно, так і негативно спрямовані дії по самозміні, адаптивні дії по самоприсосуванню й самоутвердженню; забезпечує досягнення кількісних (зростання вже наявного) і якісних (розвиток нових якостей, ознак, властивостей і усунення старих); фізичних (морфологічних, біохімічних, фізіологічних) і соціальних (психічних, духовних, інтелектуальних, поведінкових, діяльнісних); інволюційних (регресивних) і еволюційних (прогресивних); свідомо організованих (усвідомлених, досягнутих завдяки цілеспрямованим зусиллям) і спонтанно виниклих (неусвідомлених, досягнутих без залучення додаткових зусиль) особистісних змін (А.Калініченко). В разі досягнення свідомо організованих еволюційних особистісних змін саморозвиток педагога набуває характеру самовдосконалення.

Самовдосконалення висвітлюється як особистісно значущий і внутрішньо детермінований процес досягнення позитивних особистісних змін відповідно до самостійно визначеної концепції власного професійного зростання. І хоча, як підкреслює В.Гриньова, професійне самовдосконалення педагога реалізується за умови єдності внутрішніх чинників (цілі, потреби, мотиви, установки на самовдосконалення) та зовнішніх (виховання і

освіта, соціальні вимоги до особистості), головна роль надається його внутрішнім передумовам. Так, провідним фактором розвитку-саморозвитку педагога, на думку Л.Мітіної, є внутрішнє середовище особистості, її потреба в самореалізації, основною ж рушійною силою розвитку – внутріособистісне протиріччя між Я-відображеним і Я-діючим, а вектором професійного розвитку – творче Я особистості.

Головною метою професійно-педагогічного самовдосконалення дослідники вважають підвищення професійної та загальної культури педагога (О.Борденюк, Р.Скульський), забезпечення високих результатів у професійній діяльності (О.Пехота), успішне просування в ній (К.Скворцова), досягнення педагогом акме-вершин особистісного і професійного розвитку (Ю.Лобейко, Л.Маркелова), духовне і професійне збагачення учителя-вихователя (В.Хомич), принципове оновлення його внутрішнього світу і способу життєдіяльності (Л.Мітіна), а також максимальне розкриття професійного й особистісного потенціалу педагога (В.Хомич, Л.Маркелова), досягнення не тільки успішного функціонування, а й творчої самореалізації в професії.

У цілому самовдосконалення педагога спрямовується на зростання його професіоналізму, який пов'язується з "народженням власного педагогічного стилю, самовираженням як творчої індивідуальності" (П.Харченко), а не лише із виходом на продуктивний рівень виконання педагогічної діяльності. В траєкторії руху педагога до досконалості додається ще один вектор – від "Я-потенційного" до "Я-актуального", що засвідчує охоплення самовдосконалюючими впливами й найбільш глибоких підструктур, таких як творчий потенціал, сутність, ціннісно-смісловне ядро особистості, які, відповідно до їх сутнісної специфіки, потребують не лише формуючого, а й актуалізуючого впливу на власний розвиток.

Вчені наголошують, що професійне самовдосконалення особистості, є "більш широким і глибоким ніж процес формування професійно значущих якостей чи підвищення професійної майстерності" (Л.Маркелова) воно спрямовується на розвиток власних сутнісних сил і потенцій педагога, "відкриття власної індивідуальності у народженні особистісно-значущих смислів, та втіленні їх у життя – самовираження майбутнього професіонала у власній фаховій діяльності" (П.Харченко), "зростання професійної самосвідомості, рефлексії педагогічної діяльності і професійної поведінки" (Ю.Лобейко), "відпрацювання стратегічних і тактичних цілей своєї професійної поведінки" (В.Гриньова), "зростання, становлення, інтеграція і реалізація в педагогічній діяльності професійно значущих особистісних якостей і здібностей, професійних знань і вмій,.. активна якісна перебудова вчителем свого внутрішнього світу, що призводить до принципового оновлення його ладу і способу життєдіяльності" (Л.Мітіна).

Як стверджують акмеологи, самовдосконалення педагога відбувається не лише шляхом "інтеріоризації зовнішніх вимог конкретної спеціальності до людини та свідомого формування, розвитку і вдосконалення на цій основі професійно-значущих якостей та професійної компетентності (знань, навичок, умінь, психологічних особливостей, професійних позицій і акмеологічних інваріант)" [5, с. 197], а передбачає й *самоактуалізацію* педагога, що забезпечує прояв його сутнісних сил і потенцій в процесі творчої самореалізації в професії (Е.Бакшеева, Ю.Долінська, В.Калошин, К.Кальницька, А.Романовський та ін.).

Спрямування самовдосконалення педагога на актуалізацію власних сутнісних сил, особистісного потенціалу, на "розгортання людського в людині" (В.Тертична) ставить дії по самовдосконаленню в тісний зв'язок з його професійною *творчістю*. Тому не випадково багатьма вченими (В.Андреєвим, М.Лазарєвим, С.Сисоевою, В.Хомич та ін.) "творча діяльність у гуманістичному соціумі" (М.Лазарєв), "вирішення творчих задач, що постійно ускладнюються" (В.Андреєв) визначаються провідним механізмом самовдосконалення педагога, а його творчість осмислюється як "самодіяльність, у процесі якої здійснюється самовиробництво і саморозвиток соціальних сил людини" (В.Хомич), як діяльність, що забезпечує не тільки створення об'єктивно чи суб'єктивно нових матеріальних об'єктів, а й зрушення в психічному розвитку особистості, в розвитку її мотивів, характерологічних особливостей і творчих умінь (С.Сисоева), основним же продуктом творчості визначається "творення самої особистості, механізм розвитку самого творця" (В.Хомич). Зазвичай самовдосконалення реалізується як у репродуктивній, так і в творчій діяльності педагога, проте "творча діяльність є визначальною в процесі самовдосконалення", адже, як підкреслює В.Гриньова, "репродуктивна діяльність дозволяє знайомитися й засвоювати відомі підходи, уміння і навички", а творча – "дає можливість спробувати розвинути власні сили і можливості, виходячи за межі стереотипних дій і способів і на цій основі "просуватися" вперед у своїй професійній діяльності".

Висновки... Отже, як складний особистісно-соціальний феномен самовдосконалення педагога є з одного боку глибоко особистісним процесом, що не потребує шаблонів, стереотипів, обмежень і директивних наказів та детермінується переважно особистісними чинниками (усталеними внутрішніми феноменами та системою вимог особи до самої себе та ін.), а з іншого боку обумовлюється нормативними еталонами суспільства і професії до особистості педагога та певною мірою залежить від рівня керівництва цим процесом, взаємної вимогливості й взаємодії у педагогічному колективі. Самовдосконалення педагога, як багатофакторний феномен є похідною від взаємодії в певний момент часу *внутрішніх* (особистісних) характеристик і *зовнішніх* факторів (факторів соціального оточення), що призводять до виникнення позитивного потенціалу розвитку спеціаліста та стимулюють дію психологічного механізму подолання протиріч між "Я-актуальним" та "Я-потенційним", "Я-

реальним" та "Я-ідеальним" вчителя, що лежить в основі самовдосконалення педагога. Тому умовно виокремлені в науковій інтерпретації професійно-педагогічного самовдосконалення діяльнісно-забезпечувальний та особистісно-розвивальний підходи, на нашу думку, вимагають діалектичного поєднання, оскільки відображають дві невід'ємні грані цього складного феномена.

Література

1. Багаева И.Д. Профессионализм педагогической деятельности и основы его формирования у будущих учителей: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: 13.00.01. "Общая педагогика, история педагогики и образования" / И.Д.Багаева. – Л., 1991. – 35 с.
2. Левитан К., Мнацаканян Л. Самовоспитание учителя / К.Левитан, Л.Мнацаканян // Народное образование. – 1986. – №12. – С. 82-84.
3. Митина Л.М. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях / Л.М.Митина // Вопросы психологии. – 1997. – № 4. – С. 28–38.
4. Митина Л.М. Психология профессионального развития учителя /Л.М.Митина. – М.: Флинта, 1998. – 200 с.
5. Основы общей и прикладной акмеологии. / Под ред. А.А.Деркача, А.А.Бодалева, Н.В.Кузьминой и др. – М.: Изд-во РАГС, 1993. – 388 с.
6. Панасенко Є.А. Ідеал вчителя у вітчизняній педагогічній журналістиці другої половини ХІХ - поч. ХХ ст.: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01 "Загальна педагогіка та історія педагогіки" / Є.А.Панасенко. – Луганськ, 2001. – 20 с.
7. Педагогика : уч.пос. /В.А.Сластенин, И.Ф.Исаев, А.И.Мищенко, Е.Н.Шиянов. – М.: Школа-Пресс, 1998. – 512 с.

Анотація

У статті аналізуються основні підходи до розуміння і визначення феномена самовдосконалення вчителя та висвітлюються особливості його наукової інтерпретації в історії та теорії педагогічної думки.

Аннотация

В статье анализируются основные подходы к пониманию и определению феномена самосовершенствования учителя, раскрываются особенности его научной интерпретации в истории и теории педагогической мысли.

Summary

The article analyses the main approaches to understanding and definition of the phenomenon of teacher's self-improvement, as well as disclosed features of its scientific interpretation in history and theory of educational thought.

Подано до редакції 22.11.2009 р.